

ІМОВІРНІСТЬ ПОДІЙ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ ЯК ЗАПОРУКА ЧИТАБЕЛЬНОСТІ (АСПЕКТ МОДАЛЬНОСТІ ФІКЦІОНАЛЬНОЇ ПРОЗИ)

Об'єктом дослідження у статті виступає така характеристика події літературного твору, як її імовірність. Розглядаються окремі аспекти наукового дискурсу читацької рецепції події оповіді, а також вплив імовірності подій прозового твору на його популярність, «читабельність».

Ключові слова: літературний твір, наратив, подія, алетична модальність, імовірність події, масова література.

Объектом исследования в статье является такая характеристика события в литературном произведении, как его вероятность. Рассматриваются отдельные аспекты научного дискурса читательской рецепции события нарратива, а также влияние вероятности событий произведения прозы на его популярность, «читабельность».

Ключевые слова: литературное произведение, нарратив, событие, алетическая модальность, вероятность события, массовая литература.

In the article such a characteristic feature of the event in a literary text as probability is studied. Certain aspects of the scientific discourse of the reader's reception of the narrative event as well as the influence of the probability of the prose work events on the popularity and readability of this work are considered.

Key words: work of literature, narration, event, alethic modality, probability of an event, mass literature.

Попри засилля на книжковому ринку України російськомовної продукції різного рівня якості, не можна не помітити, що жанрова й тематична розмаїтість потоку сучасної української прози поступово формує попит і на вітчизняну літературну продукцію. З плином часу знижується гострота колізії між якісною та читабельною літературою, яку В. Неборак, характеризуючи проблеми книговидавництва 1990-х, окреслив так: «Видавець хоче, щоб роман був стрімкий, несподіваний і не відпускав читача від першої до останньої сторінки. У нас же зараз панує повільна безсюжетна манера письма, автори часто заплутуються у власних синтаксичних побудовах (і в думках)» [18, с. 92]. Не останню роль у підвищенні уваги українського читача до вітчизняної прози відіграє дивергенція літературного потоку на різноманітні жанрово-тематичні групи, кожна з яких спирається на свій тип події зі специфічними її функціями та ознаками.

Особливості естетичної рецепції творів художньої прози залежать від такої характеристики подій наративу, як їх зв'язок із дійсністю. Іноді смакові пріоритети читача визначаються саме подієвою насиченістю тексту й критерієм «чим більше подій – тим краще». В основному йдеться про феномен масової літератури з її максимальною насиченістю

оповіді подіями. Але більш детальна диференціація смаків при виборі творів для читання часто відбувається на основі модальності описуваних подій – тобто можливості або неможливості їх розгортання в реальній навколишній дійсності або дійсності того історичного хронотопу, в якому ці події відбуваються. Вибір читачем певної жанрово-тематичної групи творів (психологічна проза, містика, фентезі, література абсурду тощо), як правило, визначається його індивідуально-психологічними особливостями, загальним рівнем ерудиції й читацькою компетенцією, тобто відрефлексованим досвідом попереднього читання.

Метою цього дослідження є аналіз впливу на вибір лектури сучасного українського читача такої ознаки художніх подій, як їх фактичність, а також дослідження в цьому контексті окремих аспектів наукового дискурсу читацької рецепції події в літературному творі.

Опорними працями при розгляді названого аспекту функціонування художньої події виступають нарратологічні дослідження В. Шміда, А. Барайса, теоретичні засновки, дотичні до теорій модальності, закордонних науковців-гуманітаріїв А. Компаньйона, Л. Долежела, Ж. Женетта, А. Прієто та ін.

Висловлюючись щодо традиційного трактування події в літературному творі, В. Шмідт стверджує: «Фактичність або реальність (звісно, в рамках фіктивного світу) зміни – це перша основна умова подієвості. Зміна повинна справді відбутися у фіктивному світі. Для події недостатньо, аби суб'єкт дії тільки бажав зміни, про неї мріяв, її уявляв, бачив уві сні або галюцинації. У таких випадках подієвим може бути тільки сам акт бажання, мрії, уявлення, сновидіння, галюцинації» [24, с. 15]. Тобто, за В. Шмідтом, без фактичності зміна не може претендувати на статус події. Але слід урахувати, що наратологічна праця вченого апелює швидше до творів реалізму та модернізму, тоді як сучасний – постнекласичний (постметафізичний) – період розвитку наукового та художнього мислення спирається на принципово інший статус реальності, позначений впливом категорії суб'єкта.

Не менш важливими, ніж приналежність до об'єктивно даного світу речей, для маркування феномена як реального в сучасній науці визнаються суб'єктивні, емоційно-рецептивні акти: «досвід, переживання, страждання, терпіння, котрі об'єднуються як «події», як заторкненість будь-чим, а саме реальністю того, що відбувається» [22, с. 388]. При цьому «заторкування» особистості моїми діями може мати своім наслідком зворотне «заторкування» мене самого, на основі чого можна робити висновки про набагато більше значення реальності особистості порівняно з реальністю речей» [22, с. 389].

Граничним загостренням тези про его-центрованість реального світу є конструктивістське твердження, що «кожен спостерігач сприймає свою позицію всередині певного універсуму як власну реальність» [цит за: 25, с. 98]. Німецький науковець А. Барайс заперечує такий підхід, апелюючи до відмінності між категоріями спостерігача та читача: «Фікціональний світ при такому радикально конструктивістському підході сприймається не як реальність читача / спостерігача, й усвідомлення межі між власною реальністю й фікціональним світом у жодному разі не знімає проблеми. Хоча онтологічний статус власної реальності є рівноправним із цими можливими світами, й таким чином формується уявна проблема референції неіснуючих сутностей, але з перспективи спостерігача все ж наявна категоріальна відмінність між власною версією світу (реальності) та світом художньої літератури» [25, с. 98].

Суб'єктивістською настановою в сприйманні реальності позначено сучасну сферу культурних та естетичних феноменів. «Постіндустріальна культура в цілому орієнтована на світ уяви, сновидень, несвідомого як найбільш відповідний хаотичності, абсурдності, ефемерності постмодерністської картини світу» [16, с. 138], – резюмує Н. Маньковська в монографії «Естетика постмодернізму».

Крім того, однією із засадничих проблем сучасної інтерпретації категорії реальності є проблема недовіри до дійсності як такої, у зв'язку з чим актуальним і тотально вживаним стає поняття віртуальної реальності. Загалом у науковій думці останнім часом спостерігаємо

тенденцію до поширення поліонтичної неграничної парадигми досліджень, що припускає множинність світів і реальностей. Відповідно до концепції російського дослідника Н. Носова, «людина існує на одному з можливих рівнів психічних реальностей, відносно котрого всі інші реальності, що потенційно існують, мають статус віртуальних» [10, с. 183]. В українській художній прозі така настанова часто здобуває втілення в специфічному постнекласичному хронотопі (вершинно реалізованому в «Диві» П. Загребельного), який передбачає перенесення персонажа з однієї реальності в іншу. Приклад такого хронотопу в сучасній прозі – роман «Імператор повені» В. Єшкілева.

Отже, думка В. Шмідта про обов'язкову фактичність зміни як вимогу до її подієвості потребує певного коригування й уточнення в напрямку поширення сфери подієвого на максимально суб'єктивовані художні факти зі сфери інтенціональності, набування феноменологічного досвіду буття, психічного життя індивіда, – звісно, за умови релевантності й телеологічності цих фактів у художньому світі творів.

На окрему увагу також заслуговує проблема специфіки функціонування події в художніх творах із різним типом стосунків текстового й позатекстового світів. Очевидним є той факт, що подія у фантастичному романі й у романі потоку свідомості або ж у гумористичному творі не тільки матиме дещо інакшу природу, а й виконуватиме інший комплекс функцій як структурно-смілова одиниця нарративу.

Для того, щоб детальніше осягнути названий аспект наукового дискурсу події, розглянемо спочатку проблему ймовірності або неймовірності художнього факту у творі відповідно до позалітературної дійсності.

Підвалини теоретичного вивчення стосунків художнього твору з життєвою реальністю заклав ще Аристотель у своєму вченні про мімесис. Варіативність типів зв'язку між дійсністю й твором мистецтва відбита в словах мислителя, що митець «повинен зображувати речі так, як вони були або є, або як про них кажуть і думають, або якими вони мають бути» [1].

Загалом питання стосунків світу твору, його образності й світу реального часто виступали об'єктом дослідницької уваги науковців некласичного періоду. «З самого образу не можна дізнатися, правдивий він чи хибний» [5, с. 29], – пише про це Л. Вітгенштайн. М. Бахтін у своїй праці «Форми часу й хронотопу в романі» акцентує увагу на наявності «різкої й принципової межі» між реальним світом, що зображує, й світом зображуваним, тобто світами автора й героїв. Проте, за словами В. Шабеса, «вони нерозривно пов'язані один з одним і перебувають у постійній взаємодії, між ними відбувається безперервний обмін, подібний до безперервного обміну речовин між живим організмом і його оточенням» [23, с. 188].

А. Компаньйон у своїй праці «Демон теорії» аналізує суперечність аристотелівського, класичного «і навіть марксистського» засновку, що текст зображує реальність, і «модерністської», а також

теоретико-літературної традиції, відповідно до якої література апелює тільки до самої літератури. Пропонуючи компромісну між двома означеними поглядами концепцію, А. Компаньйон, по суті, апелює до поняття модальності: «У фікціональних текстах діють ті ж референційні механізми, що й при нефікціональному використанні мови, відсилаючи до фікціональних світів, які визнаються світами можливими. Читачі містяться усередині фікціонального світу й протягом усієї гри вважають цей світ справжнім, поки герой не почне креслити квадратних кіл, розірвавши тим самим читацький контракт, згадувану «добровільну відмову від недовірливості» [12]. Суголосною до власного підходу вчений визнає тезу Т. Павела: «У реалістичній перспективі критерій істинності або хибності літературного твору ґрунтується на понятті можливості (...) стосовно до реального світу» [цит. за: 12].

На сьогодні в літературознавстві для окреслення типу стосунків текстового й позатекстового світів поступово утверджується запозичена з термінологічного апарату логіки категорія модальності. Ю. Ковалів у «Літературній енциклопедії» трактує модальність так: «Характеристика судження залежно від його вірогідності (необхідне, можливе, неможливе тощо). (...) У логічній модальності розмежовують такі значення: алетичні (необхідно, можливо, звичайно), деонтичні, або нормативні (заборонено, дозволено), епістемічні (знання, переконання, віра, сумнів), темпоральні (завжди, іноді), доводжувальні (заперечено, доведено)» [14, 2, с. 63-64].

Певною мірою пов'язана з поняттям модальності теорія можливих світів, котра постала спершу як галузь модальної логіки, а згодом завдяки працям Л. Долежела, У. Еко, Т. Павела, Р. Ронен укорінилася і у філологічному знанні. Останнім часом на пострадянському просторі також спостерігається експансія цієї теорії у сферу філології, свідченням чого є поява наукових праць з цієї проблеми – як на рівні окремих статей [4; 11; 13; 15; 17], так і на рівні цілісних дисертаційних досліджень [20] і книг [2; 6]. Можливі світи розглядаються як «мислимі стани буття, альтернативні щодо наявного» [19]. У теорії літератури цей концепт регламентує стосунки автора, тексту й читача в аспекті ймовірності / вірогідності художнього світу твору та його подієвого наповнення.

У сучасній наратології на основі згаданих вище концепцій взаємин текстової й позатекстової дійсності наразі сформувалася окрема галузь – модальна наратологія, – яка спирається, насамперед, на праці Г. фон Врігта, Л. Долежела, О. Івіна, наукові набутки аксіологічної, епістемічної та темпоральної логіки.

У межах цього дослідження доцільно звернутися до типології оповідних модальностей Л. Долежела [див: 12]. Науковець включав до неї чотири категорії: алетіку, деонтику, епістеміку та аксіологію. Характеристику ймовірності-вірогідності оповідуваних подій несе в собі категорія алетичної модальності, яка охоплює полюси можливого (звичайного) й неможливого в літературному творі. Саме алетика традиційно розглядається як критеріальна підстава для виділення

жанрової модальності твору, тобто «властивості жанру, яка полягає у вираженні відношення змісту твору до об'єктивного світу, тематичної характеристики художньої моделі залежно від встановлюваної нею вірогідності зображення, власне, його можливості, дійсності чи необхідності» [14, 1, с. 366].

Безумовно, концепти ймовірності й вірогідності мають дещо відмінне наповнення: перший реалізується в статистичній площині, а другий – швидше в площині віри реципієнта. Проте приналежність їх обох до рецептивного боку алетичної діади *можливо / неможливо* дозволяє розглядати їх в умовній єдності. Неможливе в художній прозі найчастіше асоціюється з категорією чудесного, яка реалізується у фантастичній, фентезійній літературі, в містиці.

А. Вуліс, досліджуючи пригодницьку літературу, виділяє «чудесне» й «надзвичайне» як окремі жанри в її межах [7, с. 38], протиставляючи їх жанрові фантастики. Дослідник так окреслює сутність цих понять: «Надзвичайне пов'язане лише з почуттями героїв, а не з матеріальним явищем, що кидає виклик розуму (чудесне, навпаки, характеризується виключно існуванням надприродних явищ і не розраховує на наявність реакції героїв на них)» [7, с. 43]. Джерелом надзвичайного А. Вуліс називає збіги в структурі сюжету.

Тож у алетичних вимірах категорії надзвичайного й чудесного можемо розглядати як наближені за змістом, але логічно розведені по різні боки вододілу між сферами можливого й неможливого. Врахуємо ще один аспект зв'язку текстової та позатекстової дійсності твору – аспект суб'єктивності / об'єктивності переживання досвіду реальності в тексті (а точніше, подачі його як суб'єктивного або об'єктивного). Відкидаючи право художнього твору на позатекстову референційність і замикаючи природу мімезису на суто знакових, мовних явищах, Р. Барт визнає, що саме суб'єкт як рецептивна інстанція окреслює природу художнього наслідування: «Реальність», будучи відкинута з реалістичного висловлювання як денотативне означуване, увіходить у нього вже як означуване конотативне; варто тільки визнати, що певного роду деталі безпосередньо відсилають до реальності, як вони тут же починають неочевидним способом її означувати» [3, с. 400]. Неповторність індивідуального сприймання теж працює на той «ефект реальності», що його справляє художній текст, особливо, коли йдеться про суб'єктивізацію оповіді, відхилення від епічного канону або й коливання рівня суб'єктивності в межах цього канону: «Епос – оповідь, оповідь про події, об'єктивна оповідь (...), але, звісно, ступінь об'єктивності в епосі може бути різним, оскільки кожна оповідь має оповідача» [9, с. 376].

Часто довіра до індивідуального, нехай навіть одиничного, життєвого досвіду в художньому творі здатна справити більше враження «реальності» в силу особливої психологічної вмотивованості й деталізованості оповідуваного.

К. Хамбургер (а за нею і Ж. Женетт) у своїй «Логіці літературних жанрів» поділяє художню

літературу на два «жанри» – «фікціональний (міметичний)» та «ліричний» [див: 8, с. 353], підставою для сприймання лірики як нефікціонального роду є наявність у ній так званого «я-первіня» – реального й чітко визначеного. В ліриці висловлювання стосується реальності, є «аутентичним мовленнєвим актом», однак його суб'єкт повністю не визначений, а отже, маємо «пом'якшену форму вигадки».

Особистість автора епічного (або драматичного) твору також центрує навколо себе образи життєвих реалій, схеми дій, сюжети, за суб'єктивними критеріями формуючи з них тканину художнього твору. Таким чином, суб'єктивність як підстава для твердження про правдивість, реальність письма «спрацьовує» і у випадку «фікціональних» родів. А. Прієто так характеризує перебіг творчого процесу: «Полюванню за сюжетом передусє процес інтеріоризації, що протікає в нарративній формі й робить чуже (зовнішнє) чимось таким, що, в свою чергу, стає відображенням оповідача» [21, с. 382].

Учений зазначає, що семіологічний факт письма виступає як явище, наближене до реальності завдяки взаємодії двох опозиційних структур: об'єктивної

(суспільство) й суб'єктивної (автор) [21, с. 370]. Розкладаючи на горизонтальній осі полюси суб'єктивного та об'єктивного, А. Прієто отримує три типи нарації залежно від наближення світу твору до одного («прустівський роман») чи іншого («об'єктивістський роман») полюсу, або ж рівної віддаленості від обох [21, с. 376].

Отже, дослідження художньої події в контексті категорії модальності дає змогу наблизитися до розв'язання питання про природу утворення читацької цікавості в процесі сприймання прозового тексту. Очевидною стає підвищена увага читача жанрів масової літератури, з одного боку, до творів, виразно орієнтованих на створення ефекту імовірності/вірогідності подій оповіді, який верифікується відповідністю власному суб'єктивному досвіду реципієнта. З іншого ж боку, через потребу в реалізації ескапістських настроїв утомленого повсякденням читача великим попитом користується й література «неймовірного», і в такому випадку йдеться про верифікацію змісту не повсякденним, а саме «читацьким» досвідом, уведенням подій твору в контекст жанрових сподівань реципієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об искусстве поэзии [Электронный ресурс] / Аристотель. – Режим доступа : smalt.karelia.ru/~filolog/lit/arispoes.pdf.
2. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика : поэтика / Р. Барт ; [пер. с фр. ; ред. Г. К. Косиков]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 392–400.
4. Вардзелашвили Ж. «Возможные миры» текстуального пространства / Ж. Вардзелашвили // Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет. Научные труды. Серия : филология. Выпуск VII. – СПб.–Тб., 2003. – С. 37–45.
5. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus ; Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн. – К. : Основи, 1995. – 311 с.
6. Возможные миры и виртуальная реальность (сборник N1) : [сб. ст. ; сост. В. Я. Друк и В. П. Руднев]. – Москва : Русское феноменологическое общество, 1995. – 276 с. – (Серия «Аналитическая философия в культуре XX века»).
7. Вулис А. З. В мире приключений. Поэтика жанра / А. Вулис. – М. : Советский писатель, 1986. – 384 с.
8. Женетт Ж. Границы повествовательности / Ж. Женетт ; [пер. с фр. С. Зенкина] // Женетт Жерар. Фигуры. В 2-х томах. Том 2. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – С. 283–298.
9. Жирмунский В. М. Введение в литературоведение : Курс лекций / В. Жирмунский. – СПб : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. – 440 с.
10. История философии : Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2002. – 1376 с. – (Мир энциклопедий).
11. Кагановська О. М. Лінгвофілософський підхід до проблеми текстового концепту : теорія Г. Гійома скрізь призму семантики «можливих світів» / О. М. Кагановська // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. Т. 12. – № 1. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2009. – С. 87–101.
12. Компаньон А. Демон теории. Литература и здравый смысл [Электронный ресурс] / А. Компаньон ; [пер. с фр. С. Зенкина]. – Режим доступа : http://www.philol.msu.ru/~forlit/Pages/Biblioteka_Compagnon_VneshnyiMir.htm. 170.
13. Крипке С. Тожество и необходимость / С. Крипке // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М. : Радуга, 1982. – С. 340–376.
14. Літературна енциклопедія : У двох томах / [автор-укладач Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
15. Лунькова Л. Н. Возможные миры художественной литературы / Л. Лунькова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 37. – 2009. – № 35 (173). – С. 111–114.
16. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 347 с.
17. Назаренко М. «Возможные миры» в исторической прозе / М. Назаренко // Русская литература. Исследования : [сб. науч. трудов]. – Вып. X. – К. : БИТ, 2006. – С. 105–115.
18. Неборак В. Проект «Літературна агенція» / В. Неборак // Неборак В. А. Г. та інші речі. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – С. 92–95.
19. Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/261.
20. Обелець Ю. А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту : автореф. дис... канд. філол. наук / Ю. Обелець ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 21 с.
21. Прието А. Нарративное произведение. Из книги «Морфология романа» / Антонио Прието // Семиотика : [сб. ст. ; сост., вст. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Радуга, 1983. – С. 370–399.
22. Філософський енциклопедичний словарь. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 576 с.
23. Шабес В. Я. Событие и текст : [монография] / В. Шабес. – М. : Высш. шк., 1989. – 175 с.
24. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
25. Bareis Alexander J. Fiktionales Erzählen. Zur Theorie der literarischen Fiktion als Make-Believe / Alexander J. Bareis. – Göteborg : Göteborg Universitet, 2008. – 246 S.